

Мирослав Янакиев

Мохамед трябва да отиде при планината¹

Отмина националното съвещание, посветено на обучението по български език и литература. Едва ли може да се каже, че то сложи пръст в раната. Едва ли може да се твърди, че езиковата култура на учениците решително ще се подобри, ако продължим да търсим първопричината за недостатъците у не най-виновните. Конкретният анализ на отношението, което имат различните слоеве на нашето общество към така наречения „книжовен български език“, показва, че от учителя по български език се иска да води безнадеждна борба срещу почти цялото наше общество в името на остарял от научно гледище лозунг — за задължителна, тесногръда и при това невъзможна днес нивелировка на писмения езиков израз.

Кой говори и пише днес на така наречения „правилен книжовен език“? Родителите на учениците ли? Не! Учителите, които преподават не български език, а други предмети ли? Не! Преподавателите във висшите учебни заведения ли? Не (разбира се с изключение на повечето, но не всички, преподавателите по български език и общо езикознание в Софийския университет)! На „правилен книжовен език“ пишат... редакторите стилисти в редакциите на вестниците и издателствата (и то не без изключение), а говорят само някои (подчертавам: някои!) езиковеди и радиоговорители (когато не са уморени).

Нима сме толкова наивни да смятаме, че учениците не забелязват пропастта, зейнала между теоретическите препоръки на учителите по български език и литература и практиката на огромното множество заслужаващи уважение българи? Стига сме си затваряли очите пред крещящото противоречие между училището и живот в областта на езиковото обучение! Да погледнем трезво фактите — ученикът по два начина може да преодолее това противоречие: да реши, че родителите му, отговорните партийни работници, министрите са „некултурни“, защото не говорят според нормите на така наречения „книжовен език“ или пък да махне с ръка на обучението по български език като си каже, че това обучение „не струва“. Кой начин за преодоляване на

¹ Във в. *Литературен фронт*, 1962, № 34 (23 август).

противоречието да избере, ученикът решава въз основа на своя класов произход и на редица други общественно-исторически фактори, свързани с класовото разслоение на нашето общество в миналото, но сега това не е важно. Важно е, че както и да постъпи ученикът, един нужен за възпитанието му авторитет се подрива — или авторитетът на говорещите „неправилно“, или авторитетът на учителя по български език. Именно това, а не грешките в кандидат-студентските писмени работи трябваше да имаме пред очи, когато обсъждахме обучението по български език и литература.

Какъв изход може да се предложи? Един единствен — време е, крайно време е в училищата да се мине от подозрителна нормативистка ограниченост в преподаването на родния език към вече добре обоснованата от съвременната стилистика научна широта в оценката на езиковите факти. Стига сме принуждавали учителите по български език да се държат като мохамедовци, които упорито настояват планината да отиде при тях. Трябва те да отидат при планината.

Нашата филологическа наука трябва внимателно да проучи реалните норми в езиковата практика на мнозинството българи, за да престанем да искаме от учениците да пишат и говорят така, както не говорят и не пишат нито техните родители, нито другите учители, нито повечето слушани от учениците най-малко по радиото авторитетни хора. Нужна е истинска демократизация на книжовните правописни и правоговорни норми. А такава демократизация може да се постигне само чрез нова *правописна реформа*, само чрез изменения в правописното упътване, прието още през 1945 г. и по общото мислене на нашите езиковеди, съдържащо много временни положения.

Тези изменения няма да бъдат много, но не бива да се позволи да бъдат и такива, че само „да замажем някому очите“, без да засягаме основното противоречие между обучението и езиковата практика. Нека престанем да гоним през вратата на училището влизащата през прозорците му практика! Да признаем *de jure* многобройните *de facto* съществуващи в книжовния стил на езика ни дублетни форми, като ги включим официално в правописното ръководство! Искаме това или не искаме, те съществуват, живеят в говора на огромно мнозинство от жителите на нашата страна.

Защо е необходимо например да продължаваме да принуждаваме учителите да спазват при проверка на ученическите писмени работи

прословутото „правило за пълния и непълния член“, когато фактически едва ли има в България човек, който да го спазва при говорене (или при писане)? Докога ще превръщаме това никому ненужно, отречено от живия български език „правило“ в средство, чрез което учителите дават вид, че са проверявали писмените работи на учениците си, защото почти на всяка страница „грешка“ в употребата на „члена“ в ученическата писмена работа може да се намери и следователно червеното мастило може да остави следа върху работата, без да са поправени много по-сериозните по същество стилно-езикови слабости на ученика?

Защо искаме от учениците да казват или пишат „големи“, „претърпели“, когато даже и говорителите по радиото, щом се уморят, казват „голями“, „претърпяли“, въпреки че машинописката правилно им е написала съответните форми с „е“? Защо освен това се налага да „убеждаваме“ с доводи, в силата на които сами не сме убедени, че *само* на поетите било разрешено да използват форми като „верно“, „хлеб“ вместо „правилните“ „вярно“, „хляб“, т. е. да проповядваме свръхостарялата стилистична теория на средновековните схоластици, че поетическият стил трябва да бъде нещо различно от „ежедневната книжовна практика“ на прозаичите?

Защо продължаваме да смятаме за „грешка“ членувани форми като „социализъма“, щом сме приели за „правилни“ форми като „театъра“? Защо отрупваме ръкописите и печатните си текстове с напълно излишни запетаи, като например запетаята пред почти всяко „че“? Кой ли ги пише тези запетаи, когато бърза и не го е страх, че ще го помислят за „неграмотен“?

Ако от плещите на учителите по български език се снее непосилното бреме на Дон Кихотовската борба за норми, които въвн от домашните и класните писмени работи не си прави труд да спазва, той ще може да отдели повече време и внимание за действителните, стилно-езиковите недостатъци в учебните писмени работи, работи, които гъмжат, от една страна, от шаблони, а от друга — от смешно „поетични“, недомислени фразици. В това отношение нашите езиковеди от Университета и от БАН имат важната задача да класифицират и анализират грешките на учениците, като потърсят и най-подходящите средства за отстраняването им. Крайно нужна е за нашето обучение една *граматика на грешките*.

Какви доводи може да се предявят срещу предлаганата реформа в правописа ни и изобщо в бездублетния нормативизъм на обучението по български език? Всички може да се сведат към един — какво ще стане с „единството“ на българския език? Та нали според езиковедите „националното езиково единство“ материализира единството на народа ни? Несъстоятелен аргумент! Нашата езикова наука отдавна е показала, че между българските народни говори има достатъчно общи черти, за да е необходим някакъв схоластически нивелиран „книжовен български език“, който да ги обединява и „отгоре“. Пък и стилистическият подход към езиковата практика не отстранява „книжовният език“ от обучението, само го дефетишизира, поставя го на мястото му, предлага му вместо непосилната за него роля на всепоглъщащ империалист агресор, напълно реалната перспектива за мирно съжителство с всички други български езикови стилове.

Трябва да разберем най-сетне, че хубав може да бъде не само „правилният книжовен израз“, гланциран в „невидимия салон“ (за който така загрижено писа Цветан Стоянов в тазгодишната книжка първа от списание „Септември“). Сладкодумството е присъщо по-често на „простия“ човек от народа, отколкото на „културния“ канцеларист. В училището и „книжовният език“ трябва да се изучава, но не бива само на него да се отделя внимание. Наистина „книжовният език“ (или по-точно „книжовният стил на езика ни“) е официалният костюм, фракът на нашата мисъл, но както всеки официален костюм, за мнозина той нито е най-удобният, нито е най-често носеният.

Нужно е у ученика да се възпитава уважение и към говора на неговите родители, особено на село. Ученикът трябва да се стреми не да се „отърве“ от този говор, а да го осъзнае добре, да се научи да го използва майсторски като родителите си в къщи и в интимна среда. Подобно на народните носии, народните говори заслужават възхищение не само като музейни експонати. При подходяща стилизация всеки от тях може да се превърне в удобна и свежо красива дреха за мислите ни. Припомнете си макар само за Елин Пелиновите Пижо и Пендо или за белетристиката на Т. Г. Влайков и ще се съгласите, че е така. Доброто познаване на поне един народен говор е при това ефикасно средство за усвояване на книжовния езиков стил. Ученикът сравнява спокойно, без страх, вижда разликите и изразът му се обогатява.

И така, след правописната реформа трябва да се измени *постановката на обучението* по български език и литература. В нашето училище трябва да се изучават всички български езикови стилове, като естествено се даде предимство на онези, които имат най-широко приложение в практиката. Но откъде да се вземат часове? Има откъде! Значително може да се съкратят часовете, предвидени за обучение по граматика. Граматиката, на която учим сега учениците в нашите училища, по нищо не се отличава от *схоластическата граматика*, срещу изучаването на която в училищата ясно и определено се обявява още Фр. Енгелс в „Анти-Дюринг“, срещу която се обяви напоследък и известният съветски езиковед А. Ефимов (в „Известия“, 24. III. 1962 г.). Практически тя е безполезна, защото нейните правила са или тривиални (ученикът ги спазва още от предучилищна възраст), или са невярно формулирани. Теоретически тя отдавна не е основа на съвременното езикознание и може да бъде полезна само на обучението по логика като... сбор от примери за логически грешки.

Ако основните термини на една логически прецизна граматика се въведат още в началното училище, без да са много, те ще бъдат напълно достатъчни, за да се разгъне в средния и особено в горния курс на училището практически полезно стилно-езиково обучение. Сега училищната програма за горния курс е такава, че учениците сякаш се готвят, след като завършат училището, да станат професионални литературни историци. Безспорно, един човек със средно образование трябва да може да говори и да пише сносно на литературно-историческа тема, но безспорно е също, че човекът със средно образование по-често ще пише например отчетен доклад на някаква обществена организация, по-често ще говори например пред малки и големи групи слушатели на политическа или специално-научна тема, а на тези изкуства в училище не го учат.

Някой би възразил, че човек и сам се научава да пише отчетни доклади и да говори пред събирания, но там е работата, че често лошо се научава и от това страдат другите. В обществените организации често слушаме скучни доклади и изказвания, а стилистиката препоръчва не едно средство за отстраняване на скуката в изложението. Именно в училище ученикът трябва да се научи как се пишат интересни доклади и статии на всякакви, а не само на литературно-исторически теми.

И така обучението по български език и литература *може* да се преустрои, за да се свърже по-отблизо с живота. За тази цел обаче се налага да направим сериозни промени *и в правописа, и в ученическите програми, и в учебниците по български език и литература.*